

УДК 37.01

С. Ю. Аполлонова,
вчитель
(ЗОШ № 22, м. Житомир)

ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Виявлено технології особистісно-орієнтованого навчання, подано основні положення в системі поглядів В. Сухомлинського на сутність навчально-виховного процесу, вимоги до проектування особистісно орієнтованої системи навчання, стратегії та методи навчання (за різними класифікаціями), основні вимоги до особистісно-орієнтованого уроку та засоби досягнення мети особистісно-орієнтованого уроку; запропоновано орієнтовну структуру уроку, створену для школи I ступеня та практичні елементи окремих етапів уроку.

Одним із найефективніших підходів до реформування сучасної освіти, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, міністр освіти і науки України, президент АПН України, академік НАН України Василь Кремень назвав особистісно-орієнтований підхід [1].

Метою даної статті є визначення конкретних технологій, якими потрібно користуватись; які зміни мають відбутися у процесі навчання, щоб освіта для особистості набула життєвого сенсу, а дитина навчалася із задоволенням.

Виховання всебічно розвиненої особистості наводить цікаву думку Ф. Енгельса про те, що вже у стародавній Греції були закладені основи майже всіх найважливіших сучасних ідей. На підставі цієї думки була сформульована наступна гіпотеза: у працях класиків української педагогіки К. Ушинського, А. Макаренка і В. Сухомлинського містяться всі або майже всі положення, що можуть бути покладені в основу сучасної концепції особистісно-орієнтованого навчання й виховання. Поняття особистісно орієнтований підхід у працях В. Сухомлинського відсутнє. Не формувалися ним ні принципи, ні методи особистісно-орієнтованого підходу. Проте більшість його праць тією чи іншою мірою присвячена питанням особистісного, індивідуального підходу до учнів і по суті вирішує проблеми його розбудови. Головною метою навчально-виховного процесу В. Сухомлинський вважав всебічний розвиток особистості. Основні положення в системі поглядів В. Сухомлинського на сутність навчально-виховного процесу: неповторність кожної дитини; відсутність нездібних, бездарних і лінових дітей; нерівність розумових здібностей дітей; в навчанні має бути індивідуалізація і в змісті розумової праці, і в часі; врахування індивідуальних особливостей учнів; визнання кожного учня особистістю; необхідність отримання позитивних почуттів від навчання; навчання через подолання труднощів; дослідницький підхід до предмета навчання; обов'язковість самостійної розумової праці учнів; людяність, чуйність і тактовність по відношенню до учнів; розуміння оцінки знань учнів як інструмента виховання; взаємозалежність колективу і особистості у навчанні; залежність розвитку особистості учня від особистості вчителя; розгляд навчально-виховного процесу як складної системи [1].

Найпростішою ланкою, з якої складається особистісно-орієнтована технологія, є особистісно-орієнтована педагогічна ситуація. Це така навчальна ситуація, потрапивши в яку, дитина має шукати сенс, пристосувати її до своїх інтересів, вибрати творчий момент, дати критичну оцінку.

Одним із різновидів втілення ідей "гуманістичної педагогіки" є *вальдорфська педагогіка*, яка охарактеризована як система самопізнання і саморозвитку індивідуальності при партнерстві з учителем.

Методика *Марії Монтессорі* це теж модель особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання, основними провідними положеннями якої є: виховання має бути вільним; індивідуальним; спиратися на дані спостережень за дитиною. Звернення дитини до вчителя: "Допоможи мені зробити це самому" — девіз педагогіки Монтессорі.

Групова форма навчальної діяльності виникла як альтернатива існуючим традиційним формам навчання. В її основу покладено ідеї Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Дж. Дьюї про вільний розвиток і виховання дитини. Усі недоліки фронтальної та індивідуальної діяльності вдало компенсує групова.

У 60-70-х роках певне місце посіла технологія *розвивального навчання*, над якою працювали два колективи — Л. Занкова та Д. Ельконіна. Її завдання: побудувати систему навчання, за якою досягався б вищий рівень розвитку молодших школярів, ніж у навчанні за традиційною системою. Але саму технологію розвивального навчання під час створення цілісних навчальних предметів (математики і мови) розробляли в Україні науковці: П. Зінченко, Ф. Богданський, С. Максименко, О. Дусавицький [2]. Оновлення змісту освіти на сучасному етапі розвитку вітчизняної школи веде до трансформації її технологій, надає їй особистісної сформованості.

Вимоги до проектування особистісно-орієнтованої системи навчання: має забезпечити розвиток та саморозвиток особистості учня, спираючись на виявлення його індивідуальних

© Аполлонова С. Ю., 2009

особливостей як суб'єкта пізнання і предметної діяльності; має надати кожному учневі, орієнтуючись на його здібності, схильності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності й поведінці; зміст освіти, його засоби і методи добираються і організовуються так, щоб учень мав можливість вибору навчального матеріалу, його виду та форми; базуються на принципі варіативності, тобто визнанні розмаїття змісту і форм навчального процесу, вибирати які повинен учитель-предметник, вихователь з урахуванням розвитку кожної дитини, її педагогічної підтримки в пізнавальному процесі, у скрутних життєвих обставинах.

В основі запропонованого підходу до розуміння та організації особистісно-орієнтованого навчання: визнання індивідуальності, самобутності кожної дитини, її розвитку насамперед як індивіда.

Стратегії та методи навчання (за різними класифікаціями).

Пряме навчання – ефективна стратегія для подання інформації, поступового розвитку навчальних навичок у школі II– III ступеня. **Напрями навчання:** учитель сприяє, допомагає в навчальній роботі; учні – активні учасники процесу навчання; "пробуджується" творчість і розвиток взаємоособистісних навичок і вмінь. **Навчання на досвіді** зосереджене на використанні вже набутого учнями досвіду; акцентується увага на самому процесі навчання; складається з 5 ступенів: взаємодія, обмін отриманою інформацією, аналіз інформації, висновки, активне використання вивченого навчального матеріалу. **Незалежне навчання**, яке "пробуджує" розвиток ініціативи, особистих здібностей учнів. **Навчання-взаємодія:** у формі дискусії, обміну інформацією для успішної навчальної діяльності кожного учня або груп учнів; використовуються різні види групування учнів (за рівнем знань, за інтересами тощо); учні мають право самі або разом з товаришами, які входять до групи, визначати тему для роботи.

Основними вимогами до особистісно-орієнтованого уроку є: пріоритет особистості учня в організації освітнього процесу; орієнтація на процес навчання; орієнтація на особистісні досягнення учнів; створення актуального емоційного фону уроку; чітке визначення освітніх, виховних і розвивальних завдань уроку; оптимальне поєднання словесних, наочних, практичних методів навчання; використання активних методів навчання; зв'язок з раніше вивченим матеріалом, з досвідом, набутим учнем; формування вмінь учнів самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці; підтримка прагнення учнів знаходити свій спосіб роботи з навчальним матеріалом.

Засобами досягнення мети особистісно-орієнтованого уроку є: використання різноманітних форм і методів навчальної діяльності, які дозволяють розкрити суб'єктний досвід учнів; створення атмосфери зацікавленості кожного учня в результаті роботи всього класу; стимулювання учнів до висловлювань, використання різних способів виконання завдань без побоювань помилитися, отримати хибну відповідь тощо; використання протягом уроку дидактичного матеріалу, який дозволяє учневі обрати найбільш значущі для нього зміст, вид та форму навчального матеріалу; оцінювання досягнень учнів протягом усього процесу їхньої діяльності, а не тільки за кінцевим результатом; заохочення учнів знаходити свій спосіб роботи, вибирати й засвоювати найраціональніші з них; створення на уроці педагогічних ситуацій спілкування, які допомагали б кожному учневі виявляти ініціативу, самостійність, здатність вибирати способи роботи [3].

Якою ж має бути технологія особистісно орієнтованого уроку?

Подасмо орієнтовну структуру уроку, створену для школи I ступеня.

I. Стимулювання та мотивація навчально-пізнавальної діяльності.

На першому етапі уроку вчитель вмотивовує наступну діяльність, позитивно спрямовує на працю. Тут важливо врахувати особистий досвід учнів щодо проблеми уроку. Доцільно використати, залежно від предмета, психологічний тренінг, математичну розминку, підготовку мовного апарату та дихання до читання, — музичний, театральний момент, рекламу тощо.

II. Визначення мети і завдань уроку.

Виробляти мету і проектувати завдання уроку бажано спільно з учнями. Доцільно залучати дітей до планування наступної діяльності через попередню роботу (випереджувальні завдання, повідомлення, підготовка унаочнення). Разом з учителем учні складають план роботи, обговорюючи його, визначають показники досягнення визначеної мети (які знання, уявлення, засоби діяльності свідчитимуть про це).

Пропонується використовувати на цьому етапі уроку таблички "Знати" і "Вміти", куди спільно з учнями записуються завдання, які необхідно засвоїти протягом уроку, і вміння, які формуються.

Наприклад, під час вивчення теми "Текст" записуємо на дошці:

Повинні ЗНАТИ:	Повинні ВМІТИ:
Будову	визначати основні складові
Види текстів	визначати тему
Тема тексту	визначати вид тексту
Мета тексту	добирати заголовок

Абзац	складати план
Засоби зв'язку між реченнями	редагувати
	складати текст [4].

Таким чином, на початку уроку учнів ознайомлюють з метою та планом уроку. Учитель чітко й переконливо інформує учнів стосовно того, що й навіщо вони робитимуть на уроці. Пізнавальна привабливість цього вступного інструктажу – це матеріал, пов'язаний із певною цікавою проблемою, визначенням проблемних питань. Також важливо пояснити учням значення навчального матеріалу для здійснення практичної діяльності, пізнання інших наук.

III. Вивчення нового матеріалу.

Якими прийомами може користуватись учитель і на цьому етапі уроку, щоб зацікавити учнів?

Актуальна мета. Наприклад, під час вивчення теми "Літр" у 1 класі вчитель пропонує розіграти ситуацію в магазині: купівля молока, води тощо.

Інтрига. На уроці природознавства під час вивчення теми "Рослини" пропонується запитання: "Кавун – овоч чи фрукт?" (ягода)

Проблематизація. Постає проблема, яку треба вирішити. Наприклад: "Чому скрипить сніг під ногами?"

Фантастична ситуація. Учитель доповнює реальну ситуацію фантастикою. Можна запропонувати перенести навчальну ситуацію на фантастичну планету; придумати фантастичну рослину (тварину) і розглянути її в реальному світі; розглянути навчальну ситуацію з незвичайної точки зору, наприклад, очима інопланетянина або древнього грека...

Наприклад, при вивченні теми "Спорідненні слова. Корінь слова" пропонуємо казку про "Корінь": Багато років назад жив-був собі корінь "літ". Знайшли його люди і почали думати, що з ним робити. А корінь і каже: "Посадіть мене і я розростусь у велике дерево". Посадили люди корінь "літ" і став він рости. Спочатку один паросток пустив, потім другий, третій... Багато паростків з'явилося від кореня "літ". Усі вони на корінь подібні, але і своє щось у кожному є. Ось яке дерево виросло! Подивилися люди, порівняли паростки і побачили, що в усіх одна спільна частина "літ". З того часу почали вони спільну частину споріднених слів коренем називати. І правильно вирішили: від неї, як від кореня дерева, утворюються нові споріднені слова.

Впиймай помилку. Пояснюючи матеріал, учитель, зумисне припускається помилки. Наприклад, пропонує першокласникам розв'язати задачу: "У Петрика 9 олівців, а в Оленки – на 10 менше. Скільки олівців у Оленки?"

Доцільно привчати дітей миттєво реагувати на помилки, розвивати уважність і готовність відповідати швидко.

Прес-конференція. Цей прийом використовується, починаючи з 3-4 класів. Учитель частково розкриває тему, пропонує учням завершити її розкриття самостійно, використовуючи підручники, посібники, довідкову літературу тощо.

Запитання до тексту. Перед вивченням навчального тексту учням пропонується скласти до нього запитання.

IV. Засвоєння знань, формування вмінь і навичок.

На цьому етапі даються завдання на вибір: засобів навчальної діяльності (індивідуально, фронтально чи в групі; письмово або усно); засобів фіксації нового матеріалу (схема, план, таблиця, висновки тощо); завдань і способів їх виконання.

Наприклад, на уроці читання в 3 класі це можуть бути такі завдання:

1. Вікторина "Впізнай художній образ".
2. Конкурс виразного читання.
3. Подорож в усну народну творчість.
4. Роздуми за "круглим столом".
5. Засвіти зірку.

Діти обирають той вид роботи, який їм найбільше до вподоби: варіативність у поданні домашнього завдання (диференціація за рівнем складності; завдання на вибір).

Наприклад, пропонуємо диференційовану групову роботу для спостереження за лексичним значенням слів:

І група. Текст "Родичі"

Йшли якомсь стежкою гусак, гуска і гусенята, а назустріч повзла гусениця.

— Ви хто такі? — запитала гусениця.

— Я гусак, це моя дружина гуска, а то наші діти і гусенята, — відповів гусак.

— А ти хто?

— А я ваша тітка, — похвалилася гусениця.

Гуси ображено загелготали.

(Чому образилися гуси?)

II група. Гра "Третій зайвий".

- літак, літо, переліт;
- біліє, білизна, біль;
- син, синій, синюватий;
- морква, море, моряк.

III група. Згрупуйте споріднені слова:

Рік, річниця, ріка, річковий, річечка, роковини, річ, речовий.

На цьому етапі уроку доцільно використовувати, наприклад, такі методи, як-от: заохочення; навчально-пізнавальна гра; створення ситуації успіху, інтересу до навчання; проблемна ситуація; яскраві наочно-образні уявлення; ситуація взаємодопомоги; виконання творчих завдань тощо.

V. Контроль, корекція та оцінювання знань.

Контроль знань відбувається за допомогою: групових і парних форм взаємоконтролю і взаємоаналізу; самоаналізу і самоконтролю (виправлення учнями помилок, осмислення їх причин); взаємо- і самооцінювання (словесне, рейтингове тощо).

Доцільно звернутися до таблиць "Повинні знати" і "Повинні вміти" до планування уроку та перевірити, чи все заплановане вдалося зробити, чи всі завдання уроку виконані. Коли підбивається підсумок уроку, вчитель традиційної школи зазвичай ставить такі запитання: "Чого ви навчилися на уроці?", "Що нового дізналися?" За технологією особистісно-орієнтованого підходу доцільнішими є такі запитання: "На якому етапі уроку найцікавіше працювати? Де ми витратили найбільше часу? Що нам заважало працювати зладжено? Що треба було зробити інакше?"

VI. Підсумковий етап — це усвідомлення ситуації досягнення мети, переживання ситуації успіху, вираження педагогом свого позитивного ставлення, задоволення діяльністю учнів та їх результатами.

Із сказаного попередньо бачимо, що наведена структура й особливості проведення особистісно-орієнтованого уроку значно складніші від технології проведення традиційного уроку. Закономірно постає питання: чи готова педагогічна громадськість та існуюча система освіти сприйняти і послідовно втілювати в практику нові методи, прийоми і форми? За такого підходу на вчителя покладатиметься більше вимог і завдань. Він має створити оптимальні умови для сприймання учнями навчального матеріалу та забезпечити його успішне засвоєння.

Учитель, готуючись до проведення особистісно-орієнтованого уроку, аналізує зміст навчального матеріалу, визначає види діяльності учнів, готує завдання на вибір або завдання для групової роботи, враховуючи обсяг навчального матеріалу, рівень складності за навчальними можливостями учнів, міру своєї допомоги. Враховуючи вищезазначене, вчитель має дотримуватися таких вимог: чітко формулювати пізнавальні завдання, які можуть бути проблемними, спонукальними до активності, творчого мислення, пошуку нових знань і нових способів дій; зосередити увагу на діяльності слабких, невстигаючих учнів; не створювати змагань на швидкість виконання завдань; навчати учнів здійснювати самоконтроль, самоаналіз і самооцінювання. Отже, функція вчителя на уроці полягає у забезпеченні учням позиції справжнього суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності.

В особистісно-орієнтованих технологіях велика увага надається емоційній культурі вчителя, його голосу, інтонації, мовленню. Тому вважаємо за доцільне подати приклади основних фраз, якими доречно користуватися вчителю на уроці:

• Я гадаю, що найзручніше було б зробити ...	• Я знаю, що люди звичайно починають з
• Мені здається, тут у центрі уваги перебуває.	• Досить виконати цю частину — і ...
У складних ситуаціях учителю доводиться більш тонко реагувати:	
• Мені б дуже хотілося, щоб ти не забув про це ...	• Саме ти і міг би зробити таку справу ...
• Я сподіваюся, саме це нам неодмінно вдасться ...	• І це зовсім не складно. Навіть якщо не вийде — нічого страшного ...
• Я просто не можу дочекатися, коли виявиться ця деталь ...	• Я впевнений, що ти пам'ятатимеш про ...
• Звичайно, всім подобається, коли виконана саме ця частина роботи ...	• Починай же! Ти це зробиш!
• Це дуже важливо, і у тебе неодмінно вийде ...	• Ось ця частина (елемент) вийшла дуже гарно!

Ефективність навчання під час здійснення особистісно-орієнтованого підходу визначається не обсягом знань, умінь і навичок, яких набула дитина, а мірою участі самої дитини у процесі здобуття цих знань, успішного виявлення та максимального розвитку індивідуально значущих позитивних задатків кожного школяра на підставі набутого ним до школи й у процесі шкільного навчального досвіду, а також формування інтересу до пізнання, бажання та вміння навчатися. Це допоможе молодій людині визначитися, реалізуватися в тій галузі діяльності, яка найбільше відповідає її потенційним здібностям. У системі традиційних занять урок, побудований на особистісно

орієнтованій взаємодії, є найсучаснішим і оптимальнішим у навчально-виховному процесі, тому що він передбачає врахування індивідуально визначеного підходу до кожного учасника, стимулює пізнавальну активність, визначає шлях для здобуття ґрунтовних знань, умінь і навичок [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кремень В. Філософія освіти XXI століття // Освіта України. – 2002. – № 102-103, 28 грудня. – С. 25-29.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 64.
3. Міхелі С. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського як концептуальна основа особистісно-орієнтованого підходу // Початкова школа. – № 9 – 2003. – С. 5-11.
4. Пушкарьова Т. Технологія проведення особистісно орієнтованого уроку в початкових класах // Початкова школа. – № 4 – 2003. – С. 7-9.
5. Особистісно орієнтована освіта в школі. Інформаційно-методичний бюлетень. Творча лабораторія // Початкова освіта. – № 6 – 2008. – С. 93-96.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Аполлонова С. Ю. Проектирование личностно развивающей среды для детей младшего школьного возраста.

Выявлены технологии личностно ориентированного обучения, поданы основные положения в системе взглядов В. А. Сухомлинского на сущность учебно-воспитательного процесса, требования к проектированию личностно ориентированной системы обучения, стратегии и методы обучения (по разным классификациям), основные требования к личностно ориентированному уроку и методы достижения цели личностно ориентированного урока; дана ориентировочная структура урока, составленная для школы I ступени и практические элементы отдельных этапов урока.

Apollonova S. Yu. Creating Learning Environment for Personality Development of Young Learners.

The article focuses on discovering the technologies of personal-based teaching approach, specifying the main principles of educational process according to V. O. Sukhomlynskiy, demands for creating personal-based teaching system, strategies and methods of teaching according to different classifications, main demands for personal-based lesson and the ways for achieving its aims, the author of the article gives the sample structure of the lesson for the young learners and the practical elements of its stages.